

Lipova în primii ani ai secolului al XVII-lea (1601–1606)

Lipova in the first years of the 17th century (1601–1606)

SORIN OVIDIU BULBOACĂ*

Abstract. The article aims to present the evolution of Lipova in the first years of the 17th century, in the context of the Principality of Transylvania, based on medieval sources and specialized literature. The first 6 years of the 17th century represent a turbulent period in the history of the fortress and the city of Lipova, marked by frequent military clashes between Transylvanian, Turkish and imperial troops. Lipova goes from one possession to another. It was administered by Prince Sigismund Bathory, then by the men of the Habsburg, general George Basta (1602–1604), later becoming part of the Principality of Transylvania, during the time of Ștefan Bocskay (1604–1605). The main military force in the fortress of Lipova was represented by the Serbian mercenaries who, through betrayal, in July 1605, surrendered Lipova to the Turks who ruled it until April 1606, when it was recaptured by the Transylvanians.

Keywords: Lipova, soldiers, fortress, town, war.

Introducere

Articolul își propune să prezinte evoluția Lipovei în primii ani ai veacului al XVII-lea, în contextul Principatului Transilvaniei, pe baza lecturii surselor medievale și a consultării literaturii de specialitate.

Lipova în perioada confruntărilor militare

În anii 1601, 1602 și 1603, stăpânirea Lipovei a fost râvnită de către toți cei care își legau destinele de Transilvania: Sigismund Báthory, Mihai Viteazul, generalul George Basta, Moise Secuiul și beilerbeii de Timișoara¹.

* Conf. univ. dr., Complexul Muzeal Arad, sorin_bulboaca@yahoo.com.

¹ Ioan Hațegan, *Cultură și civilizație medievală la Muireșul de jos*, Editura Banatul, David Press Print, Timișoara, 2020, p. 182.

În iunie 1601 beilerbeiu de Timișoara i-a cerut principelui Sigismund Báthory să cedeze turcilor Lugojul, Lipova și Ineu, în schimbul ajutorului militar împotriva Habsburgilor². Peste câteva zile, în 11 iunie, Mihai Viteazul, împăcat cu generalul George Basta, în drum spre Transilvania, a trimis oameni să discute problema ajutorului militar cu cei din Lipova, Gyula și Lugoj³.

La începutul lunii februarie 1602, la Lipova, fostul ban de Caransebeș, Gheorghe Borbély, primește știri despre confruntările miliare din Țara Românească. În primăvara anului 1602, generalul George Basta a introdus o administrație dură, solicitând dări mari populației din Transilvania și Partium, context în care opoziția ardelenilor se coagulează în jurul lui Moise Secuiul, care solicită ajutor otoman oferind turcilor Lipova și Ineu⁴. În 19 iunie 1602, imperialii îi cer principelui Sigismund Báthory cetățile Lipova și Ineu. Nestatornicul principe al Transilvaniei a abdicat pentru a treia oară, părăsind Ardealul, fapt care l-a determinat pe generalul Gheorghe Borbély să se alăture împăratului Rudolf al II-lea⁵.

Se pare că în fruntea cetății Lipovei generalul George Basta a numit un tânăr căpitan – Dampierre Duval Henrik (1602–1603), o persoană de încredere. După aprecierile lui Basta, în condiții de pace obișnuite, pentru apărare și supraveghere la Lipova erau suficienți 48 de oșteni, repartizați la poartă spre Radna, în cea spre Timișoara, la porțile interioare, la capătul podului și la casa de vamă⁶.

La 10 iunie 1602, Sigismund Báthory i-a dăruit nobilului român Gheorghe Giuraca din Lugoj prediile Românești și Spata din comitatul Arad, care aparținuseră până atunci de cetatea Lipovei, ca răsplată pentru slujbele credincioase (în locuri și în vremuri diferite)⁷. În aceeași zi, principele Transilvaniei i-a dăruit lui Gheorghe Lipot, comandant al călăreților princieri din Lugoj, moșia *Also Jowanest* (*Iovăneștii de Jos*), așezare medievală azi dispărută, situată în apropiere de Pojoga și Sălciva, menționată documentar și sub numele de *Iwanfalwa* din comitatul Arad, precum și pertinențele moșiei Căprioara, care făcuse parte până atunci din domeniul cetății Lipova⁸.

² *** , *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1986, p. 334.

³ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VI, București, 1933, pp. 361–362.

⁴ Daniel Vighi, *Cetatea Lipovei de la Robert de Anjou la ocupația sovietică. Antologie de texte istorice și literare*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2018, p. 56.

⁵ Aurel Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 292.

⁶ Géza Kóvach, *Lupta antiotomană*, în *** , *Aradul permanent în istoria patriei*, București, 1978, p. 145.

⁷ Jancsó Benedek, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiaja*, II/2, Arad, 1895, p. 57.

⁸ Costin Feneșan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, pp. 246–247, doc. 92.

În 13 iunie 1602, Sigismund Báthory i-a donat banului Lugoșului și Caransebeșului și consilier princiar, Andrei Barcsai de Bârcea Mare (care îndeplinea și funcția de căpitan al cetății Lipova) întregul târg Vărădia de Mureș, cu casa și curtea nobiliară de acolo, moșiile Ohaba Română, Brătești (așezare azi dispărută, situată pe valea râului Miniș, aparținând domeniului cetății Șoimoș), Lupești, Stejar (numită în trecut și *Șoroșag*), Poiana, *Arginyest*, (localitate dispărută, situată lângă satul Stejar), Găvojdia Mare și Găvojdia Mică (în prezent se numește Nicolae Bălcescu), Julița, Birkan (așezare dispărută, situată la sud de vârful Briazda, de pe domeniul Vărădia de Mureș), Negyest (localitate menționată cu nume greșit; corect era Hegyest, așezare dispărută, situată pe lângă Baia, pe valea omonimă), Ssakaro (localitate azi dispărută, cu nume redat într-o formă coruptă, situată în apropiere de Negyest), Baia, Seliște, Slatina de Mureș, Musa (localitate azi dispărută, care s-a aflat între Slatina de Mureș și Hălăliș), Hălăliș, Vaim (formă coruptă de la Vama, în prezent Vinești, lângă Săvârșin), Vartocska (denumire coruptă a unei așezări azi dispărute, situată probabil pe lângă Vinești), Vicnese, Alsó Bruma, Felső Bruma (Bruma de Jos și Bruma de Sus, așezări medievale dispărute, care erau situate în lungul Mureșului, între Săvârșin și Pârnești), Pârnești, Reuzor (o denumire coruptă pentru localitatea azi dispărută Riusșor sau Rinșor, care s-a aflat între Stherkovanya și Galșa), Tisa, Zambral (denumire coruptă pentru Zombro/Zwombro, așezare dispărută situată pe lângă Troaș), Gedzese (denumire coruptă pentru o localitate dispărută, situată în apropiere de Troaș), Sărăzani, Ohaba Lungă, Cutaș, Temeșești, Szemrkonya (formă coruptă pentru așezarea azi dispărută Ztherkonya/Sthherkovanyaa, care s-a aflat între Pârnești și Reuzor), Troaiș și prediile Ulmi-Zadas (o denumire contrasă și probabil coruptă, pentru Wlma și Zadas, așezări dispărute, localizate între Lupești și Ohaba Română), Kis Gryivaia (așezare azi dispărută, neidentificată pe teren) și Dumbrăvița (toate situate în districtul Vărădia de Mureș și comitatul Arad), care fuseseră stăpânite până atunci de cetatea și garnizoana din Lipova⁹. Era vorba de pământuri de arătură lucrate și nelucrate, ogoare, lunci, pășuni, câmpuri, fânețe, păduri, dumbrăvi, munți, văi, vii și dealuri cu vii, ape, râuri, heleșteie, locuri de pescuit și cursuri de apă, mori etc. În felul acesta, o mare parte din comitatul Arad a ajuns în posesia unui nobil român, Andrei Barcsai.

În 20 iunie 1602, din Deva, principele Transilvaniei i-a dăruit lui Bartolomeu Balog, familiar al său din Lipova, moșiile Bata și Bulci din comitatul Arad, care aparținuseră până atunci cetății Lipova¹⁰. În aceeași zi (20 iunie), Sigismund Báthory i-a donat lui Ioan Borbély comandant al mai multor haiduci princieri,

⁹ *Ibidem*, pp. 247–249, doc. 93.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 249–252, doc. 94.

moșia Tisa și prediul *Tusczawa* din pertinențele moșiei Căpruța din comitatul Arad, care ținuseră până atunci de cetatea princiară Lipova¹¹.

La sfârșitul anului 1602 când George Basta a înaintat împăratului Rudolf al II-lea un raport în legătură cu situația cetăților din Transilvania, generalul constata că Transilvania abia mai are cetăți, iar cele mai cunoscute erau Lipova și Ineu, dar și acestea erau într-o asemenea stare și de asemenea dimensiuni încât în anii trecuți chiar și numai ardelenii fără ajutoare au putut să le ocupe¹².

Cetatea Lipovei devine ținta atacurilor otomane, pașa de Timișoara încercând în primăvara anului 1603 și în vara lui 1604 să o cucerească, dar suferă rușinoase înfrângeri. În aprilie-august 1603, trupele beilerbeului de Timișoara, împreună cu cele ale lui Moise Secuiul, au atacat Lipova, fără succes, apoi au trecut spre Deva, Alba Iulia, fiind învinse în 17 august la Zărnești, Moise Secuiul fiind ucis de oștenii lui Radu Șerban¹³. În mai 1604, soldații beilerbeului de Timișoara au asediat cetatea Lipovei dar au fost respinși¹⁴.

Ca urmare a repetatelor danii princiare către diverși nobili, domeniul cetății Lipova s-a micșorat considerabil la începutul veacului al XVII-lea. În doar câteva zile, cea mai mare parte a domeniului cetății Lipova a fost dăruită de principe unor nobili credincioși.

Sultanul otoman a condiționat, la un moment dat, recunoașterea lui Ștefan Bocskay ca principe al Transilvaniei, în 1604, de predarea cetăților Lipova și Ineu, pretextând că acestea și înainte au fost în posesia turcilor. Neavând încă autoritatea consolidată, principele Bocskay a recurs la o politică de târăgănare a lucrurilor privind cedarea celor două cetăți¹⁵.

Principele Transilvaniei, Ștefan Bocskay, nu l-a schimbat pe căpitanul Lipovei, Ludovic Rákóczy (numit de generalul Basta), cu toate că acesta nu s-a supus inițial. Ludovic Rákóczy, împreună cu circa 250 de mercenari germani se supune de bună voie principelui Ștefan Bocskay doar în martie 1605, în contextul absenței banilor pentru cumpărarea de alimente și plata soldelor pentru oșteni¹⁶. În martie-aprilie 1605, Ștefan Bocskay putea să scrie cu mândrie că stăpânește cetățile Lipova, Ineu, Caransebeș și Lugoj¹⁷.

În 18 februarie 1605, un raport al comisarilor imperiali către generalul George Basta menționează faptul că garnizoana imperială din Lipova, prin

¹¹ *Ibidem*, pp. 252–254, doc. 95.

¹² *Ibidem*, pp. 254–256, doc. 96.

¹³ Szilágyi Sándor, *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, vol. V, Budapesta, 1876, p. 176.

¹⁴ Andrei Veress, *op. cit.*, vol. VII, București, 1934, p. 156.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 247–248.

¹⁶ Géza Kóvach, *op. cit.*, pp. 145–146.

¹⁷ Stelean Ioan Boia, „Lipova în perioada Principatului (secolele XVI–XVII)”, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2011, p. 12.

comandantul ei, Iacob de Seidilitz, solicită provizii și sume de bani, considerate exagerate de comisari¹⁸.

Se remarcă prezența sârbilor în orașul Lipova, la începutul veacului al XVII-lea, mulți dintre ei slujind ca militari în cetatea amintitei urbe¹⁹.

În primăvara anului 1605, mercenarii sârbi din Lipova au atacat cetatea Lugojului, perturbând astfel liniștea ținutului, probabil pentru că nu au fost plătiți²⁰. O situație aparte s-a creat în vara anului 1605 din cauza conflictului dintre haiducii sârbi și oștenii maghiari. În fruntea haiducilor sârbi venise din Lugoj la Lipova, Gyuro Beslia. Pentru a calma spiritele, principele Bocskay a trimis emisari la ambele părți aflate în conflict. La sârbi a fost trimis episcopul ortodox Sava, dar misiunea lui nu a reușit.

În mai 1605, lefegii sârbi din garnizoana Lugojului, care au avut intenția de a preda turcilor cetatea și orașul Lugoj, precum și cetatea Mehadia, au fost scoși din Lugoj, refugiindu-se la Lipova, unde se bucurau de atitudinea binevoitoare a căpitanului suprem Ludovic Rákóczy²¹. În negocieri cu turcii din Timișoara, mercenarii sârbi oferă otomanilor Lipova, cu condiția să fie menținuți în cetate.

În 18 mai 1605, căpitanul suprem Ludovic Rákóczy l-a informat pe Ștefan Petnehazi, căpitanul suprem al cetății Ineu și pe adjuncții acestuia, Francisc Știr și Dimitrie Szászfalusi, despre ocuparea Lugojului de către oștenii de la Caransebeș aduși de banul Paul Keresztessy și despre alungarea lefegiilor sârbi de la Lugoj, care s-au stabilit în Lipova²².

În 24 iunie 1605, Ioan Imreffi i-a adus la cunoștință principelui Ștefan Bocskay refuzul lefegiilor sârbi de a se retrage din cetatea Lipova, în pofida promisiunilor făcute de Ioan Lugosi. El menționează atitudinea șovăitoare a căpitanului Ludovic Rákóczy în această situație și solicită instrucțiuni cu privire la modul de a acționa pentru a împiedica predarea Lipovei către turci. Totodată, Ioan Imreffi îl informează pe principe în legătură cu decizia congregației comitatului Arad care l-a desemnat în funcția de comite suprem, după modelul aplicat la Oradea, dregătorie până atunci vacantă, urmând ca

¹⁸ Jancsó Benedek, *op. cit.*, p. 45.

¹⁹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV/1, București, 1882, p. 410.

²⁰ Detalii la Adrian Magina, „Lipova at the beginning of the 17th century. Documentary contribution”, în ****, Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, volum îngrijit de Dumitru Țicu și Rudolf Graf, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, p. 300.

²¹ Cristina Feneșan-Bulgaru, „Forme de împotrivire socială în sangeacurile de Lipova și Caransebeș în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina documentelor otomane”, în ****, Studii și comunicări de etnografie-istorică*, vol. II, Caransebeș, 1977, p. 423.

²² Costin Feneșan, *op. cit.*, pp. 289–291, doc. 107.

principele Transilvaniei să aprobe această numire²³. Cei 1000 de mercenari sârbi voiau să stăpânească nu numai cetatea dar și orașul Lipova.

Lipova ocupată de turci (1605–1606)

În 26 iunie 1605, căpitanul suprem al cetății Ineu, Ștefan Petnehazi, l-a rugat pe principele Ștefan Bocskay să plătească de urgență lefurile restante ale oștenilor din garnizoana Ineului, care au început să se împrăștie, periclitând capacitatea de apărare a acesteia. Căpitanul Ineului îl imploră pe principe să ia toate măsurile pentru a împiedica căderea cetății Lipova în mâinile turcilor, deoarece vor fi pierdute astfel și alte fortificații de pe valea Mureșului²⁴.

În aceste zile, lefegii sârbi din Lipova au trădat (în contextul în care erau neplătiți iar turcii le-au promis sârbilor 3 lefuri lunare), intenționând să predea cetatea turcilor. În 27 iunie 1605, fostul căpitan al Lipovei, Ludovic Rákóczy, l-a anunțat pe fratele său Sigismund Rákóczy, consilier princiar și comite de Borsod, că mercenarii sârbi au predat turcilor cetatea Lipovei. Ludovic Rákóczy nu se considera vinovat pentru respectivul act de trădare, fiind gata să se justifice în fața principelui Transilvaniei, Ștefan Bocskay, acuzându-l pe banul Lugojului și Caransebeșului, Paul Keresztessy, că a provocat atitudinea trădătoare a mercenarilor sârbi²⁵. În aceeași zi – 27 iunie 1605 – Ioan Imreffî a adresat un protest lui Hasan pașa, beilerbeul Timișoarei, în legătură cu bănuiala că i-ar fi instigat pe lefegii sârbi din Lipova să nu dea ascultare ordinelor principelui Transilvaniei și ale căpitanilor săi, deopotrivă cu cererea de a respecta prevederile ahidname-ului (în mod deosebit cele referitoare la Lipova) acordat lui Ștefan Bocskay de către sultanul otoman²⁶. Însemnarea pe verso-ul documentului evidențiază faptul că Hasan pașa, beilerbeul Timișoarei, a trimis bani pentru sârbii din Lipova, pentru a-i determina să trădeze.

În 28 iunie 1605, din Ineu, Ioan Imreffî i-a raportat principelui Transilvaniei, Ștefan Bocskay, despre trădarea comisă de lefegii sârbi din Lipova, despre demersurile făcute în încercarea de a limita urmările acestui act, inclusiv prin protestul adresat beilerbeului Timișoarei, Hasan pașa. Mercenarii sârbi din Lipova au trimis solie la marele vizir și la aga ienicerilor, dorind să le predea cetatea. Ioan Imreffî îl roagă pe principe ca lefurile mercenarilor sârbi și unguri din cetățile de graniță Ineu și Lipova, Lugoj și Caransebeș, să fie plătite cât mai degrabă, pentru a fi evitate consecințe neplăcute. Totodată, îl informează pe

²³ *Ibidem*, pp. 291–293, doc. 108.

²⁴ *Ibidem*, pp. 293–298, doc. 109.

²⁵ *Ibidem*, pp. 298–300, doc. 110.

²⁶ *Ibidem*, pp. 300–302, doc. 111.

Ștefan Bocskay că a făcut pregătirile necesare preluării cetății Șoimoș, în cazul în care această fortificație s-ar desprinde de Lipova²⁷.

În 6 iulie 1605, beilerbeiu de Timișoara, Hasan pașa, cu oastea sa, atacă și cucerește Lipova deoarece mercenarii sârbi au predat cetatea, lăsându-l pe căpitanul lor Ludovic Rákóczy să plece nevătămat din cetate. Cetatea Șiriei a fost predată turcilor pe aceeași cale²⁸. La 1 august 1605, la Istanbul se știa că cetatea Lipovei a fost cucerită de otomani²⁹. Demersurile diplomatice inițiate de principele Transilvaniei la Poartă, pentru ca turcii să îi restituie Lipova au rămas fără rezultat, fiind invocată predarea ei de bună voie.

În această situație, principele apelează din nou la episcopul ortodox Sava, pentru a-i convinge pe lefegii sârbi să predea Lipova. Vlădica Sava i-a convins pe sârbi să revină alături de principele Transilvaniei, care le oferea iertarea. S-a încheiat și o convenție cu haiducii sârbi din Lipova, semnată de căpitanii lor Radu de Kalauz Petru, Ștefan Pop, Deli Sava, Nedai Bosne și alții, în care erau cuprinse condițiile înțelegerii cu principele. În acel moment se aprecia că în Lipova se aflau circa 500 de oșteni turci care asigurau paza cetății. Ajutați de o întâmplare favorabilă, în 18 aprilie 1606, în zorii zilei, turcii sunt luați prin surprindere, fiind învinși, fiind lăsată trecerea liberă pentru cei care doreau să plece. Principele Ștefan Bocskay redobândește Lipova, dând instrucțiuni pentru a fi cât mai bine întărită iar căpitan al cetății Lipovei a fost instalat Ioan de Lugoș (Janos Lugassi)³⁰.

În 30 octombrie 1606, căpitanul Lipovei, Ioan Lugassi, i-a trimis o scrisoare prin care îi explică lui Memiş pașa, beilerbeiu de Timișoara, motivele care au determinat începerea lucrărilor de reconstruire a castelului (palâncii) de la Făget, rugându-l să-l elibereze pe diacul Iacob, care însoțea un transport de sare la Belgrad și fusese reținut de către funcționarii otomani³¹.

Concluzii

Primii șase ani ai veacului al XVII-lea reprezintă o perioadă agitată din istoria cetății și a orașului Lipova, marcată de frecvente ciocniri militare între trupele ardelene, cele turcești și imperiale. Lipova trece dintr-o stăpânire în alta, fiind administrată de principele Sigismund Báthory, apoi de oamenii generalului habsburg George Basta (1602–1604), ulterior făcând parte din Principatul Transilvaniei, în timpul lui Ștefan Bocskay (1604–1605). Principala forță militară din cetatea Lipovei o reprezentau mercenarii sârbi care, prin trădare, în iulie

²⁷ *Ibidem*, pp. 302–304, doc. 112.

²⁸ *Ibidem*, pp. 304–311, doc. 113.

²⁹ Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II, Arad, 1895, p. 47.

³⁰ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 285.

³¹ Jancsó Benedek, *op. cit.*, pp. 48–49.

1605, au cedat Lipova turcilor care o stăpânesc până în aprilie 1606, când a fost recucerită de transilvăneni.

Bibliografie

Surse editate. Lucrări generale și speciale

Benedek, Jancsó, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiaja*, II/2, Arad, 1895.

Boia, Stelean Ioan, „Lipova în perioada Principatului (secolele XVI–XVII)”, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2011.

Decei, Aurel, *Relații româno-orientale*, București, 1978.

Feneșan-Bulgaru, Cristina, „Forme de împotrivire socială în sangeacurile de Lipova și Caransebeș în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina documentelor otomane”, în ***, *Studii și comunicări de etnografie-istorică*, vol. II, Caransebeș, 1977.

Feneșan, Costin, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II, Editura Mega, Cluj- Napoca, 2017.

Hațegan, Ioan, *Cultură și civilizație la medievală la Muireșul de jos*, Editura Banatul, David Press Print, Timișoara, 2020.

Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV/1, București, 1882.

Kóvach, Géza, „Lupta antiotomană”, în ***, *Aradul permanență în istoria patriei*, București, 1978.

Magina, Adrian, „Lipova at the beggining of the 17th century. Documentary contribution”, în ***, *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, volum îngrijit de Dumitru Țeicu și Rudolf Graf, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011.

Márki, Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II, Arad, 1895.

***, *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1986.

Szilágyi, Sándor, *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, vol. V, Budapesta, 1876.

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VI–VII, București, 1933–1934.

Vighi, Daniel, *Cetatea Lipovei de la Robert de Anjou la ocupația sovietică. Antologie de texte istorice și literară*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2018.